

Makale Geliş | Received: 18.03.2022
Makale Kabul | Accepted: 29.03.2022
Yayın Tarihi | Publication Date: 30.03.2022
DOI: 10.20981/kaygi.1089732

İnan KALAYCIOĞULLARI

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü, Ankara, TR
Ankara University, Faculty of Language and History-Geography, Department of Philosophy, Ankara, TR
ORCID: 0000-0002-8992-9259
ikalayci@ankara.edu.tr

Batuhan AKGÜNDÜZ

Arş. Gör. | Res. Assist.
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Konya, TR
Selcuk University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Konya, TR
ORCID: 0000-0002-4019-5776
batuhan.akgunduz@selcuk.edu.tr

Osmanlılar ve Lamarck

Öz: Temelinde değişim olgusu yatan evrim kavramının düşünsel kökenlerini Antik Yunan'a kadar götürmek mümkündür. Bununla birlikte evrimin bilimsel bir kuram olarak tarih sahnesine çıkması XIX. yüzyılda mümkün olabilmıştır. Evrim, bilimsel olarak önce Jean-Baptiste Lamarck'ın (1744-1829) 1809 yılında yayımlanan bilinen adıyla *Zooloji Felsefesi* [*Philosophie zoologique*] ve 1815 yılında yayımlanmaya başlayan *Omurgasız Hayvanların Doğal Tarihi* [*Histoire naturelle des animaux sans vertèbres*] adlı eserinde ortaya koyduğu dönüşüm kuramında ardından Charles Darwin'in (1809-1882) 1859 yılında yayımlanan bilinen adıyla *Türlerin Kökeni* [*On the Origin of Species*] adlı çalışmasında doğal seçilim mekanizması üzerinden ele alınmıştır. Evrim Kuramı, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa'nın toplumsal ve kültürel atmosferini baştan sona işgal etmiş ve 1930'lu yıllara kadar Lamarck'ın ve Darwin'in kuramları karşılaştırılarak tartışılmıştır. Bu atmosfer ışığında Türkiye'ye Evrim Kuramı'nın girişini ise iki dönem üzerinden ele alabilmek mümkündür. İlk dönemi Aktarma Dönemi (1873-1892), ikinci dönemi ise Benimseme Dönemi (1908-1923) olarak adlandırabiliriz. Bu iki dönem içerisinde yayımlanan belli başlı eserler incelendiğinde görülmektedir ki Osmanlılar, genellikle sanılanın aksine Darwin ile değil de Lamarck ile düşünsel bir bağ kurmuşlardır. Bu çalışmanın amacı, Osmanlıların Darwin'den ziyade Lamarck'ın düşüncelerine yakın bir duruş sergilediklerini gerekçeleriyle ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlılar, Biyoloji, Evrim, Lamarck, Darwin.

Ottomans and Lamarck

Abstract: It is possible to trace the intellectual origins of the concept of evolution, which is based on the phenomenon of change, to Ancient Greek. However, the emergence of evolution as a scientific theory to the stage of history had been possible in the 19th century. Evolution is scientifically discussed first through transformation theory in Jean-Baptiste Lamarck's (1744-1829) works, known as the *Zoological Philosophy* [*Philosophie Zoologique*] published in 1809 and *Natural History of Invertebrate Animals* [*Histoire naturelle des animaux sans vertèbres*] began to published in 1815, followed by natural selection mechanism in Charles Darwin's (1809-1882) work, known as *On the Origin of Species*, published in 1859. Evolution Theory became entirely a current issue in the social and cultural atmosphere of Europe in the second half of the 19th century and Lamarck's and Darwin's theories were discussed and compared until the 1930s. In the light of this atmosphere, it is possible to consider the introduction of the Theory of Evolution to Turkey through two periods. We can call the first period as the Adaptation Period (1873-1892) and the second period as the Adoption Period (1908-1923). When the major works published in these two periods are examined, it is seen that the Ottomans established an intellectual bond with Lamarck, not with Darwin, contrary to what is generally believed. The aim of this study is to reveal with justifications that the Ottomans took a closer stance to Lamarck's ideas than Darwin's.

Keywords: Ottomans, Biology, Evolution, Lamarck, Darwin.

Giriş

Evrim, bir terim olarak ilk kez Sir Matthew Hale (1609-1676) tarafından ölümünden bir sene sonra yayımlanan *The Primitive Origin of Mankind* [*İnsanlığın İlkel Kökeni*] adlı eserinde kullanılmıştır. Burada Hale, evrim¹ ile Antik Yunan atomcularının atomların eylemiyle kendiliğinden oluşan ilkel tohumların üretim sürecini kastetmiştir (Goodrum 2002: 215). Ardından evrim terimi, Albrecht von Haller (1708-1777) ve Charles Bonnet (1720-1793) tarafından önceden var olan parçaların gelişmesi, Karl Ernst von Baer (1792-1876) tarafından ise Latin kökenli *evolutio* kavramından alınarak epigenetik gelişimi belirtmek amacıyla kullanılmış; günümüzdeki daha yakın anlamı olan organizmada meydana gelen değişim ve dönüşüm bağlamında ise ilk kez Charles Lyell (1797-1875) tarafından 1832 yılında Jean-Baptiste Lamarck'ın (1744-1829) çalışmalarını ifade etmek amacıyla tercih edilmiştir (Bynum vd. 1981: 131).

¹ Evrim teriminin geçtiği ana metin için bk. (Hale 1677: 259).

Öte yandan Lamarck'ın kendisi ise evrim terimini hiçbir zaman kullanmamıştır. Ancak canlı formlarının dönüşümü üzerine ilk kapsamlı kuram kendisine aittir. Buna göre, en basit yaşam formları kendiliğinden oluşmakta ve buradan diğer yaşam formları üremektedir. Lamarck, hayvanların farklı çevre koşullarına tepki olarak nasıl değıştiklerini ise *kazanılmış özelliklerin aktarımı* ile açıklamaktadır: Ona göre, hayvanlar çevresel değışikliklere yeni alışkanlıklar geliştirerek yanıt vermekte ve bu faaliyet de hayvanların yapılarında değışikliklere yol açarak daha sonra yavrularına geçmekte ve bu etkilerin anlaşılır hale gelmesi için nesiller geçmesi gerekmektedir (Bynum vd. 1981: 131). Sözelimi, zürafalar, ağaçların en tepesindeki yaprakları boyunlarını uzatarak almakta ve her nesil hafifçe uzayan boyunlarını bir sonraki nesle aktarmakta, neticede bugünkü zürafalar meydana gelmektedir. Lamarck'ın bu varsayımı her ne kadar yanlış olsa da türlerin kendilerini dönüştürebileceğine dair görüşü son derece etkili olmuştur (Hodge 2009: 23).

Lamarck'ın kapsamlı çalışmasının cevap veremediği durumlar ise Charles Darwin'in (1809-1882) geliştirdiği doğal seçilim ile izah edilmiştir. Buna göre, bireyin yaşamını sürdürmesini olanaklı kılan adaptasyonun içeriğini oluşturan özellikler doğal seçilim tarafından korunmuşlardır (Mayr 2016: 191). Öyle ki doğal seçilim, uzun zamanlar boyunca, canlının değışebilir bölümlerinin yine o canlının organik ya da inorganik yaşam koşullarına adapte edilmesinin bir neticesidir (Darwin 1876: 166-167). Bu bağlamda doğal seçilim, esasında, yaşam mücadelesi veren bireylerin içinde buldukları şartlara karşı uyum gösterebilmelerinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, doğada organik varlıkların yaşamlarını sürdürebilmelerini olanaklı kılan ana ilke olarak konumlandırılan doğal seçilim, yararlı bireysel farkların ve çeşitliliklerin muhafaza edildiği, zararlı olanların yok edildiği ve bu anlamda en uygun özelliklere sahip olanların hayatını sürdürdüğü (Darwin 1876: 63) temel ilkedir (Güler vd. 2012: 39):

Doğal seçilim, çevreye uyum konusunda daha elverişli özelliklere sahip organizmaların bu elverişli özelliklere sahip olmayan diğer bireylere göre yaşama ve üreme şanslarının daha yüksek olması ve bunun sonucu olarak genlerini yeni kuşaklara aktarabilmeleri yoluyla işleyen evrimsel bir mekanizmadır.

Böylece Lamarck'ın zürafa örneğine dönecek olursak, Darwin'e göre popülasyonda bulunan uzun boyunlu zürafalar yemek elde edip, yaşamlarını sürdürecek, bu sayede özelliklerini sonraki kuşaklara aktararak nesillerini devam ettirebilecek; yeterince uzun boyunlu olmayan zürafalar ise yok olacaklardır (Hodge 2009: 25). Neticede 1859'da *Türlerin Kökeni*'nin yayımlanmasıyla birlikte *doğal seçilim* mekanizması, Lamarck'ın açıklayamadığı olgulara çözümler sunabilmiş ve zamanla evrim mekanizmaları arasında bir temel teşkil etmiştir.

Osmanlılar ve Evrim

Osmanlılarda Evrim Kuramı'nın tarihini iki dönemde ele almak mümkündür. Evrim Kuramı'nın Türkiye'de tanıtıldığı ve Osmanlı yazın hayatında yer edinmeye başladığı birinci dönemi Aktarma Dönemi (1873-1892) olarak adlandırabiliriz. Bu dönemin ne çıkan isimleri Ahmed Midhat, şemseddîn Sâmi ve Hoca Tahsin'dir.

Aktarma döneminin ardından ise Benimseme Dönemi (1908-1923) gelmektedir. Bilindiği zere II. Meşrutiyet sonrası Türkiye'de farklı düşünce akımlarını tanıtan birçok kitap ve dergi çıkarılmaya başlanmıştır. Evrim Kuramı'nı sadece aktaran değil aynı zamanda savunan ve kuramın uygulama alanını yalnızca biyoloji disiplini ile sınırlı tutmayacak şekilde genişleten alışmalar, Benimseme Dönemi'nde yayımlanmaya başlamıştır. Bu dönemde eserleriyle en etkili olan isimler Mustafa Sâtı Bey, Ahmed Nebil, Subhi Edhem ve Edhem Necdet'tir.

İki dönemin temel isimlerini ve eserlerini tanıtmaya başlamadan önce, şunu hatırlatmamız gerekir. Osmanlılardan Cumhuriyet Dönemi'ne uzanan bu süreç, ağırlıklı olarak Darwin ve onun yarattığı etki üzerinden yorumlanmaktadır. Ancak, bu çalışmada da göstereceğimiz üzere, dönemin daha iyi anlaşılabilmesi için

Osmanlıların Lamarck ile kurdukları düşünsel bağ da dikkate alınmalıdır. Ayrıca döneme ilişkin daha önce yapılan kimi çalışmalarda hem bu makalede yer vereceğimiz bazı isimlere ilişkin farklı değerlendirmeler yapılmış hem de süreç oldukça farklı ve eksik bir biçimde de ele alınmıştır:

Aydın Çubukçu, *Türlerin Kökeni*'ne yazdığı önsözde (Darwin 2012: 11-12),

Evrim Teorisi, Türkiye'de 1872 yılında, ünlü romancı, düşünce ve siyaset adamı Ahmet Midhat Efendi tarafından tanıtılmıştır. Ahmet Midhat Efendi, Darwin Teorisini kendi laik, modernist kültür anlayışına uygun bulduğu için tanıtır ve savunurken, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu içinde ilk kez, insanın varlığının kaynağı hakkında soyut, felsefi tartışmaları, bilime dayanan bir açıklama üzerinde yeniden kurmaya da girişmiş oluyordu.

...

Düşünce özgürlüğü tarihimize "Maymun meselesi" olarak geçen bu olaydan sonra, İmparatorluğun yıkılmasına kadar Darwin'den söz eden olmamış, Cumhuriyet döneminde ise, 1930'lu yıllara kadar hatırlanmamıştır.

diyerek, Osmanlılardan Cumhuriyet Dönemi'ne uzanan süreçte Evrim Kuramı'nın aktarımında sadece Ahmed Midhat'ın katkısının olduğunu dile getirmekle kalmamış, aşağıda kısaca değineceğimiz üzere, Lamarck'ın görüşlerini tanıtan Ahmed Midhat'ı Darwin Kuramı'nı ele almış gibi de göstermiştir.

Çubukçu gibi Ülker Öktem (2011: 20-21) de "Darwin'in Evrim Kuramı'nın Tanzimat'taki Etkileri" adlı makalesinde "Esasında, Ahmet Midhat *Dağarcık* dergisinde Darwinizmi savunmakla bir Darwinci olduğunu gayet güzel ifade etmiştir." yargısında bulunmuştur. Ahmed Midhat gibi Subhi Edhem de yine farklı değerlendirmelere konu olmuştur ve bazı yayınlarda "Darwinci" olarak tanıtılmıştır. Öktem (14) "Suphi Ethem, bir diğer Darwinci Tanzimat düşünürü olarak karşımıza çıkar" der iken Levent Bayraktar (1998: 62-72) da "Suphi Ethem'in, canlıların iptidaî bir unsurdan, en gelişmiş canlılara kadar tekâmül geçirdiklerini söylemesiyle, Lamarck'ın ve Darwin'in ortaya koyduğu tekâmül nazariyelerini kabul ettiğini görüyoruz. Hatta Suphi Ethem, bu tekâmül nazariyelerini Lamarck ve Darwin'in yaygınlaştırmadıkları sahalara da

uygulamıştır... Suphi Ethem'in Lamarck ve Darwin'den daha fazla Lamarckçı ve Darwinci olduğunu söylemek mümkündür." diyerek düşüncelerini paylaşmıştır. Bununla birlikte, Subhi Edhem'in söz konusu iki eseri birlikte incelendiğinde ve Lamarck ile Darwin'in kuramları arasındaki farklar göz önüne alındığında, aşağıda değineceğimiz Mehmet Ö. Alkan'ın nitelendirmesini biraz değiştirerek, Subhi Edhem'in aslında "Osmanlı Lamarckizminin en önemli ismi" olduğunu söyleyebiliriz.

Aktarma Dönemi (1873-1892)

Aktarma Dönemi'nin birinci ismi Ahmed Midhat (1844-1912), Türkiye'de - tespit edilebildiği kadarıyla- Evrim Kuramı'ndan ilk söz edendir. Ahmed Midhat 1873 yılında, kendi çıkardığı *Dağarcık* adlı dergide "İnsân: Dünyâda İnsânın Zuhûru" adlı makalesinde Lamarck'ın Dönüşüm Kuramı'nı temele almış ve orangutan denilen maymunların iskeletiyle insanların iskeleti arasında bir fark bulunmadığını, fakat bunların dört ayak üzerinde, insanların ise iki ayak üzerinde yürüdüklerini söylemiştir (Öner 2016: 369-370).

Ahmed Midhat, adı geçen makalede, Lamarkçı Mösyö De Baye'nin görüşlerine yer vererek kendisinin de tıpkı Mösyö De Baye gibi düşüncelerini Lamarck'ın üzerine inşa edeceğini bildirmiş, bununla birlikte, Lamarck'ı eleştirmekten de geri kalmamış ve "kazanılmış özelliklerin aktarımı" ilkesine yönelik olarak şunları söylemiş ve bu suretle August Weismann'ı öncelemiştir (Öner 2016: 371):

Örneğin bir nesnası iki ayak üzerinde yürümeye alıştıran dört ayak üzerinde yürümemeyi öğretsek bile bu durumun yavrularında ortaya çıkması gerekmez. Dahası, kuyruğunu ve kulağını keserek başka bir şekle soktuğumuz bir köpeğe ayak üzerinde durmayı, baston taşımayı öğrettiğimiz halde yavrusunun bu bahsettiğimiz özellikleri doğuştan getirdiğini görmeyiz. Aynı şekilde, Çinliler yıllardan beri ayaklarını küçük olması için demir ayakkabılarda büyütmelerine rağmen bu özellik kalıcı hale gelmemiştir.

Yaşamını ve dolayısıyla çalışmalarını iki döneme ayırabileceğimiz Ahmed Midhat, yukarıda da kısaca gösterdiğimiz üzere, ilk döneminde evrimci fikirleri savunmuştur. Ayrıca evolüsyonizm ile determinizm akımlarının dinî yönden bir mahzur yaratamayacağını Fahreddîn el-Râzî'nin tefsiri üzerine Musa Kâzım Efendi'nin vermiş olduğu ders notlarından yararlanarak ortaya koyma gayreti içine de girmiştir.²

Antropoloji başta olmak üzere, çağdaş bilimlerden -ve bilimsel kuramlardan- bazılarının Osmanlı aydınları arasında tanınmasında ve yayılmasında önemli bir rol oynadığı anlaşılan Şemseddîn Sâmi (1850-1904), Aktarma Dönemi'nin bir diğer yazarıdır. Şemseddîn Sâmi *İnsân* (İstanbul 1879) adlı eserinde ağırlıklı olarak insanın kökeni ve türeyişi ile jeoloji bilimi üzerinde durmuş, *Yine İnsân* (İstanbul 1886) adlı kitabında ise çoğunlukla fizikî antropolojiye yer vererek antropoloji ('ilmü'l-beşer) terimini bu eserinde ilk kez kullanmış, bununla birlikte her iki çalışmasında da Evrim Kuramı'na değinmiştir (Demir 2016: 14).

İnsân adlı eserinde, yaratılışçı görüş ile evrimci düşünce arasında bir senteze girişen Şemseddîn Sâmi, konuyu işlerken yaklaşımının nasıl olacağını şu sözlerle belirtmiş ve bu doğrultuda düşüncelerini paylaşmıştır (Öner 2016: 374):

Biz bu kitapçıkta ne evrim fikrini kabul ederek, insanı hayvan türlerinden biri veyahut kökleri kalbinde bulunan bir bitki kabul edeceğiz ve ne de tasavvuf sahiplerinin inançlarını aynen kabul edip, insana o kadar büyük bir değer vereceğiz. Şiir ve hayallerle uğraşmayıp, müspet delillerle bilgi vermek amacıyla bulunduğumuzdan, söz konusu olan insana değerini vermeye çalışacağız. İnsanı çok büyütmek isteyenlere küçüklüğünü ve kusurlarını ve bu yaratılmışın değerini büsbütün küçültmek isteyenlere de üstün özelliklerini göstereceğiz.

Evrım Kuramı'nı konu edinen üçüncü düşünür ise Hoca Tahsîn'dir (1811-1881). *Târih-i Tekvin yâhûd Hilkat* adlı yapıtı, ölümünden sonra, öğrencisi Nâdiri Fevzi'nin gayretleriyle 1892 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Hoca Tahsîn, adı geçen eserinde, Evren'de bulunan bütün canlı ve cansız varlıkların oluşumunu ve

² Bu doğrultuda Ahmed Midhat Efendi'nin argümanları için bk. (Demir 2018: 499-504).

gelişimini açıklamak isteyen genel bir evrim öğretisini oldukça yetkin bir düzeyde işlemiştir.

Remzi Demir'in bildirdiğine göre, Haeckelci çizgideki bu eserde, Hoca Tahsîn evrim anlayışını betimlerken, kendi düşüncelerinin ana çizgilerini vermekle yetinmiştir (Hoca Tahsin 2011: 69):

Tabiatçı filozofların çoğu yalnız gözü önünde bulunan suretlere bakıp geçmiş ve gelecek zamanlara asla bakışlarını yöneltmiyorlar! Bu bakımdan hayvan ve bitki cinsleri ve türlerinin sürekliliğine hükmedip, asırların geçişiyle türlerin değişim ve dönüşümlerine inanmadıkları malumdur! Zanlarınca her hayvan ve bitki sureti bir kere bir defada meydana gelip, sınırsız zamanlarda o asli hal üzerine devam ile türlerinin değişmesi imkânsızdır derler. Lakin doğru olmayan bu zanlardan akla ve hikmete daha muhalif ne meslek vardır! Yalnız şahıslar değil, türleri ve cinsleri bile değişmekte ve yenilenmektedir. Tabiat potasında başkalaşıma uğramayan bir şey var mıdır? Türlerinin ve cinslerinin geneli daimi bir değişim ve evrim halinde olduğu halde, türlerin başkalaşımının yokluğu meselesini iddia edenler, tecrübe ölçütü için yeterli derecede olmayan kısa bir müddet kabul eylediklerinden dolayı aldanmışlardır.

Hoca Tahsin Efendi, ayrıca hayvan türlerinin oluşumunda, adını bir kez andığı, Darwin'in Evrim Kuramı'nı yetersiz bulduğunu dile getirmiş, ama yaratılışa ve gerçek felsefeye uygun olduğu için bu kuramın yetkinleştirilebileceğini de belirtmiştir (Hoca Tahsin 2011: 70-71):

Darwin'in bu hususa dair ifadeleri her ne kadar yeterli mertebede değilse de öğretisi varoluşun açıklamasına ve gerçek felsefeye uygun olmakla yetkinleştirileceğinden kesinlikle şüphe olunmaz.

Benimseme Dönemi (1908-1923)

II. Meşrutiyet sonrası görece özgürlük ortamında çeşitli bilimsel kuram ve felsefi öğretilere ilişkin yayınların artmasından Evrim Kuramı'nı içeren çalışmalar da payını almış ve kuramı sadece tanıtan değil aynı zamanda savunan eserler çoğalmıştır. Bu dönemde ele alacağımız ilk isim Türk Pedagojisinin babası olarak tanınan (Özbay 2018: 262) Mustafa Sâtı Bey'dir (1880-1968). *Etnografya: İlm-i Akvâm* (1909-10) adlı eseriyle Türk antropoloji tarihine önemli bir katkıda bulunan Sâtı Bey, çalışmasının giriş kısmını fizik antropoloji, birinci kısmını sosyal

antropoloji, ikinci kısmını ise etnografya ve etnolojiye ayırmıştır (Özbay 2018: 264-265).

Mustafa Sâtı Bey, *Etnografya: İlm-i Akvâm*'ın giriş kısmında Evrim Kuramı'na da temas etmiş; evrimle ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır (Özbay 2014: 150-151):

... O halde, türün gerçek varlığından şüphe etmek, “doğada ırk ve tür arasında kesin bir sınır yoktur.” demek doğru olmaz mı? Mademki birçok değişim ve dönüşüm yaşandığı ve hatta bunların irsî ve sabit bir hal aldığı görülüyor ve mademki bu şekilde meydana geldiği kesin olan değişimin -mesela çeşitli köpek ve güvercin ırkları arasındaki farkların- derecesi bazen ayrı tür olarak kabul edilenler arasındakini bile geçiyor. O halde neden bu değişimin -zaten belirsiz olan- türün sınırını belirlediğini iddia etmeli? Neden bu iddiada ısrar etmeli? Nasıl ırklar bir atadan ortaya çıkmışsa, neden türler dahi bir atadan gelmiş bulunamamış? Neden bugünkü ırkların ileride birer tür haline gelmesi ve bugünkü türlerin önceleri birer ırk halinde bulunmuş olması imkânsız kabul edilsin?

Başta Lamarck ve Darwin olduğu halde birçok doğa bilimcisi de işte bu fikirdedir. Onlara göre, ırk ve tür arasında kesin bir sınır yoktur; irksal özellikler ile türsel özellikler arasındaki fark, bir derece farkından ibarettir; ırklar nasıl ve ne suretle bir atadan ortaya çıkmış ise türler dahi öylece ve o suretle bir atadan ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı tür ve ırk sınıflandırması bir varsayımdır. Türler ile ırkları özelliklerindeki fark ve benzerlik derecesine göre belirlemeye ve sınırlandırmaya çalışmalı; fakat her durumda bunun kesin olmadığını ve çok da önemi bulunmadığını bilmelidir.

Görüldüğü üzere Mustafa Sâtı Bey, eserinde Lamarck ve Darwin üzerinden ırk ve türlerin değişimleri, aralarındaki derece farkları, sınıflandırma ve ortak ata gibi konuları işlemiş ve antropoloji ile evrim arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur.

Osmanlı materyalizminin önemli temsilcilerinden Subhi Edhem ise (?-1922), bu dönemin başta gelen yazarıdır ve hem Lamarck hem de Darwin üzerine kitap yayımlayan tek isimdir. Mehmet Ö. Alkan'ın “Hiç kuşku yok ki Osmanlı Darwinizminin en önemli ismi” olarak nitelendirdiği Subhi Edhem, aralarında *Darvenizm*³ ve *Lamarckizm*⁴ in olduğu birçok değerli çalışmayı kaleme almıştır.

³ Darvenizm'in içeriği hakkında bk. (Alkan 2009: 60-61). “Osmanlı Darwinizmi”, *Cogito*, Sayı: 60-61, 2009.

⁴ Lamarckizm'in içeriği hakkında bk. (Kalaycıoğulları 2013: 79-119).

Subhi Edhem, 1911 yılında *Felsefe Mecmuası*'nda "Lamarck ve Lamarckizm" başlığı ile kaleme aldığı yazı dizisini, bazı bölümlerini ve dipnotlarını çıkararak ve bazı yerlere eklemeler yaparak, üstelik ilk yayınladığı sırayı da değiştirerek *Lamarckizm* adıyla 1914 yılında yayımlamıştır. Darvenizm ise 1911'de Manastır'da basılmıştır. Yeni Lamarckçı ve Yeni Darwinciler arasındaki tartışmaların hararetlendiği ve Yeni Darwincilerin tartışmanın galibi olmaya çok yakın olduğu bir dönemde, Subhi Edhem'in önce Darwin sonra da Lamarck üzerine kitap yayımlaması, onun Lamarck ile kurduğu düşünsel bağ nedeniyledir (Kalaycıoğulları 2013: 92-94).

Darwin'in kuramının duyulmasının temelinde Lamarck'ın o alanda ortaya koyduğu başarının yattığını savunan Subhi Edhem (1911: 24) ayrıca Lamarck'ı "Doğa Bilimlerinin Auguste Comte'u" olarak nitelendirmiş ve onun "Bilimde büyük bir devrim vücuda getirmede başarılı olduğunu" da iddia etmiştir (Subhi Edhem 2016: 20, 39). Dahası, "Darwin'in eserleri ile Lamarck'ın kitapları arasında bazı farklar vardır. Keyfiyete temas etmeyen bu farkları bize fen tarihi gösteriyor. Her iki eser ayrı ayrı mütalaa edilecek olursa bu tercih haksızlığı derhal meydana çıkar" (Subhi Edhem 1913: 82), diyerek yaptığı karşılaştırma ile Lamarck'a biçtiği değeri gözler önüne sermiştir.

Böylece eserleriyle dönemin en dikkat çeken ismi olan Subhi Edhem, yukarıda da gösterilmeye çalışıldığı üzere, sanılanın aksine Darwin'den ziyade Lamarck'ın düşüncelerine daha yakın bir tutum sergilemiştir.

Materyalist düşüncenin Osmanlı'ya girişinde önemli rol oynayan isimlerden bir diğeri Ahmed Nebîl'dir (?-1945). Yaşamı hakkında fazla bilgimizin olmadığı Ahmed Nebîl, *Yirminci Asırda Zeka, İştirak, Çocuk Dünyası, Tenkid, Teşvik, Eşek, Karagöz, Haftalık İzmir, Piyano* gibi dergilerde mensur şiirler, felsefi ve edebi yazılar kaleme almıştır (Karakoç 1991: 5-6).

Bu çalışmaların yanı sıra Ahmed Nebîl ve yakın dostu Bahâ Tevfik XIX. yüzyılın önde gelen Alman materyalistleri Büchner ve Haeckel'den yaptıkları

çevirilerle onların temel eserlerini ve düşüncelerini Osmanlılara aktararak Geleneksel İslam Öğretisini temellerinden sarsmışlardır. Bilindiği üzere Bahâ Tevfik ve kardeşi Fikri Tevfik, 1908 yılında Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi'ni (Bilimsel ve Felsefi Yenilenme Kütüphanesi) kurmuşlar ve burada yayımladıkları eserlerle yerleşik paradigmanın evren-dünya-insan anlayışlarına kuvvetli bir alternatif olabilecek yeni bir paradigmanın altyapısını oluşturmaya çalışmışlardır. Ahmed Nebîl de İnsânın Menşe'î adlı çeviriyi hazırlayarak bu hedefin gerçekleşmesine önemli bir katkıda bulunmuştur (Kalaycıoğulları 2014: 92).

İnsânın Menşe'î'nde yer alan konuların başlıklarına ve içeriklerine bakıldığında Ahmed Nebîl'in insanın ve diğer canlıların ilk ortaya çıkışının nasıl olduğu konusunu bilimsel olarak tartışmaya açtığı görülmektedir⁵: Primatlar, Primatların Soy Ağacı, İnsanın Soyu, Lamarck ve Darwin, İnsan Evriminin Tarihi, Düşünme Organlarının Keşfi, Maddenin Ebediyeti Kanunu, İnsan ile Maymun Arasındaki Güzergâh, Java'daki Keşif, Yeryüzü Tabakalarına Ait Devirlerin Süresi, Genel Sonuç.

Bütün hayvan ve bitki soyları arasında bir ilişki ve akrabalık olduğunu ileri süren Ahmed Nebîl'e göre, insan Linné'nin taksonomik sınıflandırmasında, lemurlar ve maymunların da içinde bulunduğu en gelişmiş canlılar olarak kabul edilen primat takımının bir üyesidir ve insan, karşılaştırmalı anatomi, fosilbilim ve ontojeniden elde edilen bilgiler çerçevesinde morfolojik bakımdan antropoidlerle bazı farklılıklar gösterse de özellikle anatomik ve histolojik açıdan antropoidlere çok benzerdir.

Benimseme Dönemi'nin son ismi olarak tanıtacağımız kişi, Doktor Edhem Necdet'tir (1878-1945). Edhem Necdet, 1913/1914'te yayımladığı *Tekâmül ve Kanûnları*'ni iki kısma ayırmış ve birinci kısımda canlılardaki evrim kanunlarını, ikinci kısımda ise toplumlardaki evrim kanunlarını "çevrenin etkisi, yaşam

⁵ Bk. (Kalaycıoğulları 2014: 98).

mücadelesi, kalıtım, doğal seçim, toplumların gelişme kabiliyetleri” gibi alt başlıklarla ele almıştır. Bir döneme kadar yaşamı ve çalışmaları hakkında detaylıca bilgi sahibi olmadığımız Edhem Necdet hakkında Kudret Emiroğlu (2018: 297-298) şu tespitte bulunmuştur:

Edhem Necdet’in *Tekâmül ve Kanunları* kitabında, o zamana kadarki makalelerinde görülen Lamarck ve Spencer etkisinden kurtulduğunu ve kitabının ikinci bölümünde evrim kuramını toplumlara uygularken görüşlerini doğru bir yönetime oturttuğunu görüyoruz.

Tekâmül ve Kanûnları’nın önsözünde Edhem Necdet hem evrime yaklaşımı hem de eserin kaleme alınma gerekçesi üzerine şunları söylemiştir (Kalaycıoğulları 2017: 82-84):

Evrim teorisinin önemi hakkında uzun uzadıya söylemeye lüzum yoktur. Başkalaşım ile değişmezlik, bugün ilerleme ile gerileme, gelecek ile geçmiş demektir. Bir asır evvel Yer, bitkiler, hayvanlar, insanlar hakkındaki teori “değişmezlik”ten ibaretti.

Hakikatte Yer sularıyla, havasıyla, yer hareketleriyle ve volkanlarıyla başkalaşımına devam ediyordu. Canlılar dünyası bitkileriyle, hayvanlarıyla, çevrenin etkisi, organların faaliyeti, yaşam kavgası, doğal seçim, kalıtım gibi yaratıcı kuvvetlerin faaliyetleriyle tedrici gelişimini sürdürüyordu.

On dokuzuncu asırda Lamarck, Darwin, Spencer gibi dâhilerin çalışmalarıyla çevrenin etkisi, yaşam kavgası, doğal seçim, kazanılmış özelliklerin kalıtıma dönüşmesi meseleleri meydana çıktı. “Başkalaşım” keşfedildi. Muhafazakârlığa, değişmezlik fikirlerine, cehalete ve tutuculuğa karşı şiddetli bir savaş ilan olundu. Yenilik düşkünü ilerleme erbabı birleşerek bir yenilik çağırı açtılar, başkalaşım fikrini yayımladılar ve yaygınlaştırdılar. Değişmezlik teorisi yerine başkalaşım fikri konuldu. ...

Bu eseri meydana getiren çaba, öncelikle canlıların evrim kanunlarını incelemekten ibaretti. Maksat toplumların değişim kanunlarını inceleyerek ait olduğumuz topluma faydalı fikirler bulup göstermekti. Fakat toplumların değişimlerinde aranılan meseleler ümit edildiği kadar halledilemedi.

Değerlendirme

Bilindiği üzere, Lamarck'ın ve Darwin'in kuramları XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Yeni-Lamarckçılar ve Yeni-Darwincilerin de sürece dahil olmasıyla birlikte 1930'lara kadar bilim çevrelerinde tartışılmıştır. Dolayısıyla dönem itibariyle bakıldığında, Osmanlılar da bu tartışmaların odağında Evrim Kuramı'nı aktarmada ve tanıtmada söz konusu iki bilginine özellikle birlikte yer vermişlerdir. Dahası, Osmanlı yazarları, yukarıda gösterdiğimiz üzere, Lamarck'ı daha çok benimsemiş ve onun düşünceleri üzerinden kuramı anlatmayı tercih etmişlerdir. Bunun nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Osmanlı'nın modernleşme sürecinde Fransız etkisinin sirayet ettiği alanlardan biri de entelektüel yaşamdır. Dolayısıyla Evrim Kuramı'na yönelik tartışmaları, Osmanlı yazarlarının Fransızca yayınlar üzerinden takip etmeleri, Lamarck'ın kuramının Darwin'e nazaran niçin daha etkili olduğunu açıklayabilir.

Lamarck'ın düşüncelerinin kronolojik olarak Darwin'den daha önce Osmanlı düşün hayatına girmiş olmasının yanı sıra birlikte ele alındıkları dönemde, Darwin'in kuramı çeşitli yönleriyle tartışmaların merkezindeydi. Örneğin, Darwin'in pangenesis hipotezi, kalıtımı açıklamada yetersizdi, nitekim daha sonradan Francis Galton tarafından yanlışlanmıştı. Bu durum, Lamarck'ın düşüncelerinin Aktarma ve Benimseme Dönemlerinde daha kuvvetli kabul görmüş olmasına sebep olabilir.

Dönemin koşulları altında Osmanlıların, Lamarck'ın kısaca "Kullanılan organ güçlenir, kullanılmayan organ körelir" yaklaşımını, Darwin'in -yanlış anlaşılan- "Güçlü olan ayakta kalır" düşüncesine nispetle daha iyimser ve insancıl buldukları ve bu ilkeden toplumsal ve siyasal alanda da yararlanabileceklerini düşündükleri savlanabilir.

Kısaca Osmanlı'nın son döneminde Evrim Kuramı'nı konu edinen yayınları daha iyi değerlendirebilmek adına sürecin en az Darwin üzerinden okunduğu kadar Lamarck üzerinden de incelenmesi büyük bir önem arz etmektedir.

Ottomans and Lamarck

Summary

İnan KALAYCIOĞULLARI

Assoc. Prof. Dr.
Ankara University, Faculty of Language and History-Geography, Department of Philosophy, Ankara, TR
ORCID: 0000-0002-8992-9259
ikalayci@ankara.edu.tr

Batuhan AKGÜNDÜZ

Res. Assist.
Selcuk University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Konya, TR
ORCID: 0000-0002-4019-5776
batuhan.akgunduz@selcuk.edu.tr

Introduction

Although the idea of evolution has a very long history beginning with Ancient Greeks, the term of evolution was coined by Sir Matthew Hale (1609-1676) in his *The Primitive Origin of Mankind* (1677), where he was influenced by Ancient Greek ideas on emergence and transformation of matter to explain the origins of mankind and called this process “evolution”. Second most important usage of the term comes more than two centuries later than Hale in Charles Darwin’s (1809-1882) theory, which presumed the nature’s transformational influence on population level and caused a break in the history of idea of evolution and in the history of science in general, though until his time, certain eminent scientists used the term to indicate a change in the organism. Albrecht von Haller (1708-1777), Charles Bonnet (1720-1793), Karl Ernst von Baer (1792-1876) and Charles Lyell (1797-1875) were aware of the transformational effect of environment on the organism, but this conception reached its peak in the works by Jean-Baptiste Lamarck (1744-1829), who surprisingly never used the term to describe his own theory. Contrary to Darwin’s model, Lamarck was assured that the nature’s role during the transformation of biodiversity was on individual level.

This paper shows that Ottoman intellectuals in the last century of the Ottoman Empire took the evolution as a Lamarckian idea for the most part. Contrary to Çubukçu, Öktem, Alkan, Bayraktar and others who accepted the term “Ottoman Darwinism” to name the earlier works by Ottoman intellectuals on evolution, it will be claimed here that Darwin was not a dominant figure on the minds of Ottoman intellectuals who were interested in writing on the evolution. Rather, Lamarck’s ideas were introduced to the Ottoman reader before Darwin and the former also seemed to be more well-known and respected.

The introduction of evolutionary theories to the Ottoman reader included two phases. In the first phase, the reader met the contemporary Western ideas on the evolution for the first time. These first instances served to, so to say, familiarize the 19th century Ottoman reader to the concept of evolution. For this reason, these were less technical writings. Another hallmark of these texts was that the writers discussed the essence of the relation between the Western science and Islam therein. This phase in this article is called Transfer Phase (1873-1892).

Transfer Phase opens with Ahmet Midhat's (1844-1912) articles in his *Dağarcık*, a cultural journal published by his own and devoted to enlightening the modernizing public, and these were the very first instances where the idea of evolution was mentioned. In "İnsân: Dünyâda İnsânın Zuhûru" ["Man: Appearance of Man on the Earth"], Ahmed Midhat was influenced by Le Baron De Baye (1853-1931) and followed his steps on the Lamarckian path. He seemed to affirm the Lamarckian ideas by bringing forth the Lamarckian arguments for primate origins of mankind and taken their truth for granted by resorting to the authority, which was in any ways a brave act for his time. However, because his appeal to authority felt also unsatisfying to him, he appealed to his common sense for the idea of individual transformation under the influence of environment, in other words Lamarck's principle of transformation. He then, before the well-known counter argument by August Weismann (1834-1914), argues for that the acquired behaviours are not transmitted through generations by appealing to animal observations. Lastly, Ahmet Midhat pointed out that neither the evolution nor the determinist ideas on nature posed a threat (i.e., a sin) to the believer by reminding Musa Kazım's arguments in his lecture notes on Fakhr al-Din al-Razi's *tafsir*.

Another prominent figure in this phase is Şemseddin Sami (1850-1904), an Albanian-Ottoman lexicographer and science writer. His *İnsan [Man]* and *Yine İnsan [Man Again]* offered delineation of the emergence and development of the earth and the man, which means that Şemseddin Sami wrote two books introducing a holistic explanation of how the nature had emerged relying on geology, biology and anthropology sources at his field. Hoca Tahsin's (1811-1881), the very first president of the very first modern university and the best of modern astronomy in the 19th century Ottoman Empire, *Târih-i Tekvin yâhûd Hilkat [History of Emergence or Creation]* aimed to produce a similar story based on Ernst Hâckel's (1834-1919) ideas, which were known for being alike to Lamarck's. In addition to that, Hoca Tahsin evaluated Darwin's ideas here and found them coming short of explaining the true nature of existence, though there was truth in his ideas, and these can be developed to become more valid. Both writers, like Ahmet Midhat, claimed that the ideas they introduced posed no challenge neither to belief nor to the believer.

The year 1908 marks the beginning of the Second Constitutional Period [İkinci Meşrutiyet], which brought to the Ottoman society a brief period of relief from tight political pressure after a long while. Consequently, the articles or books on evolution were flourished and this increase caused the understanding of evolution to change. In the Acceptance Phase (1908-1923), the evolution was developed into an idea which was settled as a scientific fact which was recognized and respected.

Mustafa Satı's (1880-1968) *Etnografya: İlm-i Akvâm* [Ethnography: Science of Nations] (1909-1910) witnessed such a change took place. In his book on physical and social anthropology, ethnography and ethnology, Mustafa Satı suggests that the evolution, a concept closely related to his subjects in this book, was an undisputed scientific fact in showing that transformation between so-called constant species or breeds is incessant. For this reason, Mustafa Satı did not have an urge to divide the evolutionary ideas as Lamarckian and Darwinian but took them in couple as those who contributed to the revealment of the truth. Subhi Edhem (?-1922), a positivist and materialist science writer and publisher, on the other hand, asserted that one must draw a distinction between Lamarkian and Darwinian evolutions in his writings in *Felsefe Mecmuası* [Journal of Philosophy] in 1911, since he was an enthusiastic Lamarckian and believed that Lamarck was the true revolutionary in the history of natural sciences, a counterpart to the father of positivism August Comte (1789-1857). The other prominent figures in this phase were Ahmed Nebil (?-1945), another materialist science writer of the era, and Edhem Necdet (1878-1945), a physician and a science writer. The former in *İnsânın Menşe'i* [Origin of Man] and the latter in *Tekâmül ve Kanûnları* [Evolution and Its Laws] gave a picture of evolution as a fact taking place in the nature with a number of discovered and detailed mechanisms. In this manner, these books were more technical in form and specific and detailed in content.

To sum up, although it is evident that both Darwin and Lamarck were recognized by the late Ottoman science writers, Lamarck seemed more influential. One reason for this fact might be the fact that the validity of Darwin's theory was not internationally accepted until 1930s. Given that, Ottoman intellectuals' proximity to French culture including speaking the language could have motivated their proximity to Lamarck. Another reason might be that they wanted to reconstruct the society they live in and rather than Darwin's nature of red in tooth and claw, the hopes of implicit flourishing in Lamarck's theory must have sounded better to them.

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Alkan, M. Öz. (2009). Osmanlı Darwinizmi, *Cogito*, 60, 333-358.
- Bayraktar, L. (1998). Bergsonculuğun Türkiye'ye Giriş ve İlk Temsilcileri, *Felsefe Dünyası*, 28, 62-72.
- Bynum, W.F., Browne, E. J. and Porter, R. (1981). *Dictionary of The History of Science*, London: The Macmillan Press.
- Çakan, H. (2018). XIX. Yüzyılda Alman Doğa Bilimi ve Felsefesinin Osmanlı Düşüncesindeki Yansımaları [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çubukçu, A. (2012). Önsöz, içinde Darwin, C., *Türlerin Kökeni*, (çev. Ö. Ünal), (3. Baskı), İstanbul: Evrensel Basım.
- Darwin, C. (1876). *The Origin of Species*, London: John Murray, London.
- Demir, R. (2016). Evrim Kuramı'nın Türkiye'ye Giriş ve Etkileri, *Bilim ve Ütopya*, 269, 10-19.
- Demir, R. (2018). Geç Osmanlı Dönemi Doğa Tarihi Yazınında Evrim Kuramı, *Historia 1923*, 5, 220-248.
- Demir, R. (2018). *Philosophia Ottomanica*. İstanbul: Lotus Yayınevi.
- Emiroğlu, K. (2018). Osmanlı Son Döneminde Doktor Edhem Necdet ve Bilimsel Düşünce/Evrim, *Historia 1923*, 5, 282-317.
- Goodrum, M. R. (2002). Atomism, Atheism, and the Spontaneous Generation of Human Beings: The Debate over a Natural Origin of the First Humans in Seventeenth-Century Britain, *Journal of the History of Ideas*, 63 (2), 207-224.
- Güler, P., Koşukçu, C., Şimşek, D. ve Öksüz, D. P. (2012). Doğal Seçilim. *Evrimsel Biyoloji Yazıları*, (derl. Ergi Deniz Özsoy), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Hale, Sir M. (1677). *The Primitive Origination of Mankind: Considered and Examined According to the Light of Nature*, London: William Godbid.
- Hoca Tahsin (2011). *Târîh-i Tekvîn yâhûd Hilkat* (sad. R. Demir, A. Utku ve B. Yurtoğlu). Konya: Çizgi Yayınevi.

Hodge, R. (2009). *Evolution: The History of Life on Earth*, New York: Facts on File.

Kalaycıoğulları, İ. (2013). Subhî Edhem ve Lamarckizm Adlı Eseri, *Dört Öge*, 4, 79-119.

Kalaycıoğulları, İ. (2014). Ahmed Nebîl ve İnsânın Menşe'î, *Dört Öge*, 6, 83-132.

Kalaycıoğulları, İ. (2017). Edhem Necdet ve Tekâmül ve Kanûnları, *Bilim ve Ütopya*, 273, 82-84.

Karakoç, İ. (1999). Türkiye'de Sosyalist Düşüncenin Az Bilinen Bir İsmi Ahmed Nebîl, *Tarih ve Toplum*, 191, 4-8.

Mayr, E. (2016). *Evrim Nedir?* (çev. N. Soysal). İstanbul: Say Yayınları.

Öktem, Ü. (2011). Darwin'in Evrim Kuramı'nın Tanzimat'taki Etkileri, *FLSF*, 11, 1-24.

Öner, M. (2016). Osmanlı'da İnsanın Kökeni ve Evrimine Dair Tartışmalar, *Kebikeç*, 41, 367-388.

Özbay, Ç. (2014). Mustafa Satı El-Husrî'nin Etnografya Tarihimizdeki Yeri [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özbay, Ç. (2018). Mustafa Sâtı Bey ve Türk Antropoloji Tarihindeki Yeri, *Historia 1923*, 5, 262-281.

Subhi Edhem. (1911). *Darvenizm*, Manastır: Beynelmilel Ticaret Matbaası.

Subhi Edhem (1913). Lamarck ve Lamarckizm I, *Felsefe Mecmûası*, 82-84.

Subhi Edhem. (2016). *Lamarckizm*. (sad. İ. Kalaycıoğulları), Konya: Çizgi Kitabevi.

Şemseddîn Sâmî (1879). *İnsan*. İstanbul: Mihran Matbaası.

Şemseddîn Sâmî (1886). *Yine İnsân*. İstanbul: Mihrân Matbaası.